

Malmö högskola

Lärarytbildningen

Barn Unga Samhälle

Examensarbete
10 poäng/15 högskolepoäng

Mobbning inom skolan – förebyggning samt åtgärder

Bullying within school – prevention and measures

Annica Johansson

Lärarexamen 140 poäng
Barndoms- och ungdomsvetenskap
Vårterminen 2007

Examinator: Jutta Balldin
Handledare: Caroline Ljungberg

abstract

Titel: Mobbning inom skolan – förebyggning samt åtgärder

Författare: Annica Johansson

Syftet med mitt examensarbete är att lyfta fram vad mobbning innebär. Vad är det som definierar mobbning, vilka utformningar den kan ha och varför det bara är vissa som blir mobbade. Min avsikt är även den att lyfta fram skolans ansvar gentemot mobbning. Hur kan man arbeta förebyggande samt vilka åtgärder finns det i skolan mot mobbning.

Mina tre frågeställningar i mitt arbete är följande:

- Vad är mobbning?
- Hur kan mobbning förebyggas i skola?
- Vilka åtgärder inom skolan finns mot mobbning?

Som hjälp till mitt arbete har jag använt mig av relevant fakta och litteratur. Undersökningen och insamlingen av mitt empiriska material har utförts på en mellanstor f-9 skola i en rätt så stor kommun. Min undersökning utgjordes av två intervjuer i en klass 2 där jag delade upp klassen i pojkar och flickor. Andra metoder jag använt mig av är att jag var med på ett av skolans antimobbningmöte samt stämde mötet med en av skolans fritidspedagoger som jag

hade ett givande samtal med. Jag har genom min undersökning konstaterat att de som verkar inom skolan har stort ansvar och betydelse i arbetet att förhindra och motverka mobbning.

Nyckelord: mobbning, förebyggande, åtgärd, elever, pedagoger

Malmö den 25 maj 2007

Annica Johansson

Förord

Jag vill tacka de elever och pedagoger som bidragit med sin tid och kunskap under de intervjuer och samtal som jag utförde på min undersökningsskola. Jag vill också tacka min handledare Caroline Ljungberg som har varit ett mycket stort stöd under skrivandets gång. Sist vill jag även tacka alla mina när och kära för deras enorma stöd och tålamod. De har funnits där i alla lägen och sporrat och motiverat mig när jag i ren frustration varit nära att ge upp. Tack!

ABSTRACT.....	4
TITEL: MOBBNING INOM SKOLAN – FÖREBYGGNAD SAMT ÅTGÄRDER.....	4
FÖRFATTARE: ANNICA JOHANSSON.....	4
FÖRORD.....	5
<u>1. INLEDNING.....</u>	<u>9</u>
1.2 FRÅGESTÄLLNINGAR OCH AVGRÄNSNINGAR.....	10
1.3 SYFTE.....	11
<u>2. TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER.....</u>	<u>12</u>
2.1 VAD ÄR MOBBNING?.....	13
2.1.1 ORSAK TILL MOBBNING.....	16
2.1.2 SKULD OCH SKAM.....	17
2.1.3 KUNSKAP OM MOBBNING.....	18
2.1.4 LÄRARUTBILDNINGEN OCH MOBBNINGSFRÅGAN	18
2.2 HUR KAN MOBBNING FÖREBYGGAS I SKOLAN?.....	19
2.2.1 SKOLANS ARBETE MED VÄRDEGRUNDEN	20

2.2.2 SKOLANS LIKABEHANDLINGSPLAN.....	20
2.2.3 PEDAGOGISKT DRAMA SOM FÖREBYGGANDE ARBETSMETOD I SKOLAN.....	22
2.3 VILKA ÅTGÄRDER INOM SKOLAN FINNS MOT MOBBNING?.....	23
<u>3. TILLVÄGAGÅNGSSÄTT OCH EMPIRISKT MATERIAL</u>	<u>24</u>
3.1 METODVAL OCH UNDERSÖKNINGSGRUPP.....	24
3.2 GENOMFÖRANDET OCH PRESENTATION AV DET EMPIRISKA MATERIALET	25
3.2.1 INTERVJUERNA.....	25
3.2.2 SAMTALET MED ANNA.....	27
3.2.3 ANTIMOBBNINGSGRUPPENS MÖTE.....	29
3.2.4 GRUPPEN SOM GROGRUND	30
3.3 FORSKNINGSETISKA ÖVERVÄGANDEN.....	30
3.4 ANALYSBESKRIVNING.....	31
<u>4. ANALYS.....</u>	<u>32</u>
4.1 VAD ÄR MOBBNING?.....	32
4.1.1 POJKAR OCH FLICKOR.....	33
4.1.2 SKULD OCH SKAM.....	33
4.1.3 ORSAK TILL MOBBNING.....	35
4.2 HUR KAN MOBBNING FÖREBYGGAS I SKOLAN.....	35
4.2.3 RELATIONER.....	36
4.2.4 LÄRARUTBILDNINGEN OCH MOBBNINGSFRÅGAN.....	37
4.3 VILKA ÅTGÄRDER INOM SKOLAN FINNS MOT MOBBNING.....	37
4.4 SLUTSATSER OCH SAMMANFATTNING.....	38
VAD ÄR MOBBNING?	38
HUR KAN MOBBNING FÖREBYGGAS I SKOLAN?.....	39
VILKA ÅTGÄRDER INOM SKOLAN FINNS MOT MOBBNING?.....	40
4.5 DISKUSSION OCH KRITISK REFLEKTION.....	40
BILAGA 1.....	42
INTERVJUFRÅGOR TILL ELEVERNA.....	42
BILAGA 2	43
VASASKOLANS ENKÄT OM KARTLÄGGNING AV TRYGGHET PÅ SKOLAN.....	44
BILAGA 3	45
AKTIVITETER/DRAMAÖVNINGAR.....	45
KONTAKTÖVNING:.....	45
KONCENTRATIONSÖVNING:.....	45
SAMMARBETSÖVNING:.....	45
AVSLAPPNINGSÖVNING:.....	46
KÄLLFÖRTECKNING.....	46

1. Inledning

Ända sedan starten av min lärarutbildning har funderingarna funnits där att jag ville skriva om mobbning i mitt examensarbete. Mobbning är ett så pass centralt och viktigt ämne att belysa och arbeta med enligt mig. Först gången jag kom i kontakt med mobbing var via min egen skolgång i grundskolan. Grunden för den sociala hierarkin lades redan första dagen jag satte min fot inom skolans ramar. Mina år i grundskolan blev ingen trygg miljö att ta till sig kunskap eller utvecklas i. När jag sen slutade grundskolan och fortsatt mina studier på gymnasiet var grunden för min skolgång redan raserad. Mina erfarenheter från min grundskoleperiod hade satt så djupa spår i mig att när gymnasiestudierna var avklarade så lovade jag mig själv att aldrig mer sätta min fot igen inom skolans verksamhet.

Första gången jag bröt detta löfte var när jag studerade en termin på komvux. Då räckte jag inte upp handen eller sa någonting i klassrummen på hela terminen. Det andra tillfället som jag bröt detta löfte var åter igen för en termin på komvux. Det som var annorlunda vid detta tillfälle gentemot det första var att jag nu hade ett mer konkret mål i sikte. Jag hade sökt in på lärarutbildningen och saknade behörighet inom ett ämne för att bli antagen. Vid detta studietillfälle förberedde jag mig noga mentalt innan terminens början. Min planering var att bara blicka framåt och inte låta mig tyngas ner av mitt tidigare bagage av misslyckad skolgång. Denna termin blev lite av en vändpunkt i min relation till skola och dess verksamhet.

När jag sedan blev antagen till lärarutbildningen och påbörjade min utbildning till fritidspedagog kunde jag inte låta bli att skänka en tanke till det löfte jag gav mig när jag avslutade mina gymnasiestudier. I dagens läge är jag tacksam och glad att jag inte höll fast vid min tanke om att aldrig mer sätta min fot i en skola igen. Genom min lärarutbildning har jag

fått uppleva att skolan och dess verksamhet kan betyda en trygg och positiv miljö för elever att utvecklas och ta till sig kunskap i. I skollagen går det att läsa att det är skolans skyldighet att se till så alla former av mobbning och andra kränkande beteenden aktivt ska motverkas av skolan (Skollagen, 2002: 55). Även läroplanen nämner vilka uppgifter skolan har gentemot dem som verkar inom den. Nedanstående citat är hämtat ur just läroplanen för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklass och fritidshemmet (Lpo 94).

Det offentliga skolväsendet vilar på demokratins grund. Skollagen (1985:1100) slår fast att verksamheten skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och att var och en som verkar inom skolan skall främja aktningen för varje människas egenvärde och respekten för vår gemensamma miljö (1 kap. 2§). Skolan har en viktig uppgift när det gäller att förmedla och hos eleverna förankra de grundläggande värden som vårt samhällsliv vilar på. Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män, samt solidariteten med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla. (Lärarens handbok, 2002:9)

I texten går det att läsa klart och tydligt att skolväsendet vilar på en demokratisk grund och att alla som verkar inom skolan ska visa hänsyn och respekt för varje enskild människas egenvärde och för den gemensamma miljö alla vistas i. Skolans uppgift är att förmedla och lära eleverna att alla individer har samma värde, både män och kvinnor samt starka och svaga. Här i denna text framkommer det tydligt vad skolan arbetar för och vad som inte får förekomma inom skolans verksamhet. Trots texter som denna ur Skollagen, eller det faktum att många skolor arbetar aktivt för att förebygga samt åtgärda mobbning så visar olika undersökningar från Bris (barnens rätt i samhället) att 3 – 10 % av eleverna blir mobbade i skolan (<http://www.bris.se/upload/advice/bullying/faktablad.pdf.070402>).

1.2 Frågeställningar och avgränsningar

Med hänsyn till att mobbning är ett så stort område och innefattar så många olika aspekter insåg jag i ett tidigt skede nödvändigheten av att begränsa mig. Jag har därför valt att fokusera

mig på områdena utifrån mina frågeställningar. De kommer att fungera som riktlinjer och stöd att bygga upp och strukturera arbetet kring. I min undersökningsgrupp samt metodval har jag även här tagit avgränsande beslut. Mina intervjuer utförde jag i en 2:a. I klass 2 utförde jag intervjuerna genom att dela klassen i två grupper med killarna i ena och tjejerna i andra.

Jag vill även betona vikten av att på grund av mina avgränsningar rörande elevintervjuerna att jag inte får ut en generell elevbild kring mobbning. Min tyngdpunkt ligger i merpart på vad mobbning är samt vilken roll och ansvar skolan innehar rörande ämnet, som i sin tur sedan avspeglar sig på eleverna och resulterar i deras bild av mobbning. Mina tre frågeställningar i detta arbete är följande:

- Vad är mobbning?
- Hur kan mobbning förebyggas i skolan?
- Vilka åtgärder inom skolan finns mot mobbning?

1.3 Syfte

Mitt syfte med arbetet är att med hjälp av frågeställningarna få en klar och konkret bild av mobbning och dess innebörd. I mitt arbete kommer jag att belysa både elevens perspektiv samt skolan och pedagogens perspektiv i syfte att få fram ett brett underlag att utgå ifrån.

När jag tänker tillbaka på min egen skolgång så minns jag särskilt den uppgivna känslan av att det inte verkade finnas något att göra. Min ambition är därför att kritiskt granska skolans roll i förhållande till mobbning. Jag vill belysa hur skolan kan arbeta förebyggande mot mobbning samt vilka åtgärder skolan kan använda sig av.

2. Teoretiska utgångspunkter

Alla människor oavsett ålder är beroende av andra människor och de möten som sker dem emellan. Nedanstående citat tycker jag fångar upp innebörden av hur livsviktiga dessa möten är för oss människor. Det är genom dessa möten och relationer gentemot andra individer som vi blir hela och fungerande människor.

För att vi ska kunna bli hela människor måste vi få våra grundläggande behov tillgodosedda. För detta är vi beroende av andra människor. Lösningen på vår ensamhet är andra människor. Målet för vår kärlekslängtan är andra människor. Förutsättningen för att bli sedd är andra människor. Tillsammans med andra människor blir vi någon. När vi mår dåligt, när vi blir så olyckliga att vi hemfaller till missbruk, självdestruktiva handlingar, drar på oss sjukdomar är detta för att våra grundläggande behov inte har blivit tillgodosedda. Vi styrs av våra behov. Vi gör nästan vad som helst för att få dem tillgodosedda. (Höistad, 1994:10)

Vi människor består av fyra grundläggande behov för att bilda en hel människa och fungera som en sådan. Dessa fyra behov utgörs av det fysiska (kroppens behov och funktioner), psykiska (intellekt, känsla, erfarenhet, vilja kreativitet mm), sociala (tillhörighet, bli sedd, vänskap, kärlek, trygghet mm) och existentiella (livsåskådning, livsmål, livsmening, tro mm). Alla dessa behov måste finnas hos en person och fungera som en helhet för att människan ska frodas och må bra. Om någon eller några av dessa behov inte blir tillgodosedda kan inte ett eller flera av de andra behoven överkompensera det behov som fattas. Det är dessa fyra grundläggande behov som förenar oss människor. Det är också i samspel med andra människor som vi får dessa behov tillgodosedda (Höistad, 1994:12).

2.1 Vad är mobbning?

Definitionen av begreppet mobbning enligt forskaren Dan Olweus i BO:s rapport och förslag mot mobbning lyder följande:

En person är mobbad när han eller hon, upprepade gånger och under en viss tid, blir utsatt för negativa handlingar från en eller flera personer. En negativ handling är det när någon tillfogar en annan person skada eller obehag. Sådana handlingar kan utföras verbalt, vid fysisk kontakt, genom att skada någons personliga egendom eller indirekt genom utfrysning och isolering. (Barnombudsmannen, 1997:1)

Anledningen till att jag tog med Olweus definition av mobbning i mitt arbete beror på att jag ville ha en tydlig och konkret förklaring av begreppet mobbning, en begreppsförklaring som jag kan referera och återkomma till senare i arbetet. Andra saker som skildrar mobbning och vad det grundar sig i är dåliga relationer, kommunikationssvårigheter och brister i den sociala miljön (Barnombudsmannen, 1997:8).

I sin bok *Mobbning och människovärde* definierar Höistad mobbning som följande:

När en eller flera personer upprepade gånger, under en längre tid, utsätter en eller flera individer för medvetna, aktiva destruktiva handlingar och/eller uteslutning. (Höistad, 2001:73f)

Enligt Höistad så är det mycket viktigt att skilja på enstaka händelser och vad som är mobbning. För att klassas som mobbning ska det ska händelserna uppvisa en viss systematik, det destruktiva, aktiva, handlandet ska inriktas mot en särskild person vid upprepade tillfällen under en viss tidsperiod (Höistad, 2001:74). Höistad har även delat in mobbning och hur den kan yttra sig i tre olika kategorier, vilka är följande:

- Psykisk mobbning
- Verbal mobbning

– Fysisk mobbning

Den psykiska mobbningen beskriver Höistad som den vanligaste, det är också den som är svårast att upptäcka. Oftast sker den väl dold för omgivningen, den mobbade för utstå minspel, viskningar eller menande blickar. Personen ifråga blir mer och mer behandlad som luft och utesluten ur gemenskapen. Det som skadar mest med denna form av mobbning är som jag nämnde tidigare att den är svår att upptäcka. De utsatta är oftast tysta, försynta elever som inte är vana vid att ta för sig, de som lider i det tysta och inte berättar hur de egentligen har det. Denna form av mobbning sätter djupa spår i den utsatte, förr eller senare så intalar denne personen sig att den är värdelös och oduglig och betraktar även sig själv som ingenting värd (Höistad, 2001:74).

Den verbala mobbningen innebär en språklig nedtryckning. Den utsatte blir retad, hotad eller hånad. Att anmärka på kläder, frisyr eller andra saker hos den mobbade är även vanligt förekommande. Finns det inga uppenbara konkreta kännetecken hos den utsatte går det att hitta på något. Vill man hitta fel så gör man det. Denna form av mobbning är framförallt vanlig bland tjejer. Att viska saker bakom ryggen på någon annan eller att sprida falska rykten om någon för att få denne person utfrysad ur umgänget (Höistad, 2001:76).

Den fysiska mobbningen är nog den form som är lättast att upptäcka. Den uppmärksammas oftast i form av sönderrivna kläder, blåmärken eller liknande. Denna form av mobbning är vanligast bland pojkarna. Den fysiska mobbningen består av att den utsatte "råkar" bli knuffad eller liknande i förbifarten. Att vara diskret men ändå åstadkomma skada. Det ska inte märkas för mycket då det är lättare att blir upptäckt (Höistad, 2001:78).

Dessa tre olika sorters mobbning delas även upp i två olika former av kränkande handlingar, de som är passiva och de som är aktiva. De passiva handlingarna innebär att man vänder sig ifrån individen. Olika former av passiv mobbning kan t.ex. vara att den utsatte utesluts från rastaktiviteter, blir behandlad som inte existerande och får gå för sig själv, blir inte bjuden på partyn och liknande händelser. Aktiva handlingarna innebär att man förlöjligar den mobbades språk t.ex. dialekt eller annat modersmål, frisyr och kläder. Den mobbade kan även få utstå tråkningar och menande blickar under lektion, inlåsnig på toaletten, sönderrivande av kläder, skvaller och orättvisa beskyllningar (Maltén, 1998:167f).

Andra sätt att utföra mobbning är genom att använda sig av en eller flera bulvaner. Bulvaner består av andra elever som ingår i den faktiska mobbarens följe. Mobbaren får via makt och/eller hot andra elever i sitt närmaste sällskap att utföra själva mobbningen. Den elev som egentligen är skyldig till själva mobbningen går fri genom att ange andra elever och själv spela oskyldig (Höistad, 2001:92).

Som jag nämnde tidigare så brukar generellt sett mobbning te sig lite olika beroende på om den utförs av flickor eller pojkar. Enligt Gunnar Höistad så förekommer oftare den tysta, psykiska mobbningen bland flickor och den mer utåtagerande, fysiska mobbningen bland pojkar. Den så kallade psykiska mobbningen kan vara ryktesspridning, viskningar bakom ryggen på någon eller att sucka uppgivet åt någon och kasta menande blickar. Flickors mobbning kan ha en tendens att vara mer personligt riktad än pojkars och är skickligare på att sätta in stötar på de svagaste punkterna hos sina offer. Hos pojkar är det vanligare med en mer utåtriktad form av mobbning så som den verbala eller fysiska mobbningen. Anledningen till det kan enligt Höistad bero på att pojkar oftast har en lite mer framträdande roll än flickor. Detta i sin tur gör att mobbningen oftast blir mer högljudd och tydlig vilket i sin tur för med

sig att den då kan bli lite lättare att upptäcka. Med detta konstaterande vill Höistad ändå tillägga att det inte konsekvent alltid behöver vara på detta vis (Höistad, 2001:86f).

2.1.1 Orsak till mobbning

Inom mobbning anser Höistad att det finns två grundbegrepp och det är makt och rädsla. Det är oftast dessa två former av känslor som står bakom mobbning. Den som mobbar är oftast lika rädd och ensam som den som blir mobbad. Ordspråket ”att äta eller bli äten” passar bra in här som beskrivning. Den som mobbar är oftast rädd att hamna i motsatt position men har genom sin fysiska och/eller psykiska styrka och utnämnt sig som ledare i till exempel klassen. Det är även genom makt och rädsla som andra elever söker sig till den som mobbar. Genom att hålla sig på god fot med den som mobbar riskerar man inte att bli mobbad själv (Höistad, 1994:83).

En av anledningarna enligt Höistad till att vissa personer blir mobbade kan bero på att den utsatte är mer ängslig och osäker jämfört med andra elever. De är mer tystlåtna och inåtvända och reagerar oftast med gråt och genom att dra sig undan istället för att försvara sig och markera sin status (Höistad, 1994:72). De egenskaper som kännetecknar en mobbare är oftast aggressiv, profilerad, dominant samt sociala svårigheter. En egenskap som både mobbaren och offret har gemensamt är att de båda lider av dåligt självförtroende. Offret får dåligt självförtroende av att bli utsatt. Mobbaren döljer sitt dåliga självförtroende genom att agera självsäkert. Detta uppträdande döljer effektivt den inre osäkerhet och otrygghet som mobbaren känner (Höistad, 2001:99).

I boken *Kommunikation och konflikthantering* uppger Bradly fyra olika orsaker till mobbning. I likhet med Höistad anser även Bradly att en av orsakerna är rädsla, bl.a. rädslan över att

förlora statusen som den självutnämnde ledaren i gruppen/klassen. Mobbaren projicerar över denna rädsla på någon annan person, denna person görs därför till en syndabock. Andra orsaker till mobbning enligt Bradley är låg tolerans för andra människors olikheter. Sista orsaken till mobbning enligt Bradley är genom påverkan av grupptricket. Gruppen och dess ledare kräver lojalitet av sina medlemmar vilket gör att många inte vågar stå emot och säga ifrån vid mobbningsituationer utan gör som de andra i gruppen, mobbar (Bradley, 1979:165).

2.1.2 Skuld och skam

Många mobbingoffer bagatelliserar både sig själv och sin utsatthet genom att intala sig att det inte är så farligt, eller att det har blivit bättre. Detta sätt att övertyga sig själv är en försvarsmekanism mot den smärta det innebär att behöva gå till skolan och möta sina plågoandar och därmed riskera att ännu en gång bli utsatt. För att finna möjlighet att hantera och utstå detta tvingas man att stänga inne alla svåra känslor och förneka. Den utsatta skäms över att vara ett mobbingoffer och känner skam över att bli mobbad. Den utsatte skäms både inför sig själv samt inför sin familj eller andra närstående. De ständiga frågorna ältas ständigt om och om igen ”Varför just jag?” ”Vad har jag gjort för fel?” ”Vad är det för fel på mig?” Det är i dessa situationer som det är lätt att börja tro på mobbarna, tro på att de har rätt och ge upp att försvara sig. Det är därför högst angeläget vid sådana situationer att avlasta den mobbade från dessa skamkänslor och intala dem att det inte är dem det är fel på. Det är inget fel att vara den man är så länge man inte gör någon annan illa. Det är den som mobbar som har problem, som inte hanterar faktumet att varje människa är unik och olik den andre. Ändå är det oftast den mobbade som i slutänden tar till sig mobbarens problematik och gör den till sin egen. Den utsatte som tar på sig skulden för mobbningen. Som står där med de många frågorna om varför och som tänker att det är deras eget fel (Höistad, 2001:24f).

2.1.3 Kunskap om mobbning

Med tanke på att mobbning ter sig i så många olika former är det viktigt att veta vad man talar om rörande mobbningsfrågan. Det är väsentligt att alla som arbetar inom skolan är medvetna om vad de väger in i begreppet mobbning. Det är viktigt att inte tolka alla konflikter eller motsättningar som uppstår eleverna i mellan som mobbning. Barn blir ovänner emellanåt och det som är väsentligt då är att händelsen inte lämnas utan avseende. Pedagogernas insikt och kunskap om mobbning har en avgörande betydelse för skolans insatser vid mobbningsituationer. Bristfälliga kunskaper inom området kan leda till osäkerhet hos den enskilde pedagogen, en osäkerhet som eleven sen i sin tur kan uppfatta som både passivitet och nonchalans (Barnombudsmannen, 1997:9).

Bristande kunskaper om mobbningens innebörd kan även leda till att pedagogen inte inser allvaret i olika situationer. Negativa attityder och kränkande handlingar bland eleverna betraktas som mindre allvarliga företeelser. Elever utsätts under en längre tid för mobbning utan att skolan vidtar någon form av ingrepp. Detta får på inga villkor ske då skolplikten är obligatorisk i alla ungas liv. De barn som berörs av skolplikten är tvingade att infinna sig i skolan oavsett hur de själva uppfattar miljön där. Eleverna är helt och hållet utlämnade till skolledningen och den enskilde pedagogens skicklighet, omdöme och inlevelseförmåga. En obligatorisk skolgång ställer därför ett högt krav på skolan och dess ambition att forma ett gott arbetsklimat för eleverna att vistas i. Att slippa mobbning är varje enskild elevs rättighet (barnombudsmannen, 1997:8f).

2.1.4 Lärarutbildningen och mobbningsfrågan

Som jag skrev i texten tidigare så är det ett stort ansvar skolan och dess personal har vilandes på sina axlar. Alla pedagogerna inom skolan ska ha grundläggande kunskaper om

mobbningssituationer, hur den uppstår, hur den gestaltar sig och hur den förebyggs samt åtgärdas. Det är därför viktigt att lärarutbildningen lägger stor tyngdvikt vid undervisningen om sociala relationer och mobbning. Inom lärarutbildningen har därför högskoleförordningen 1993:100 föreskrivet en regelmässig examensordning. Denne fastställer vissa generella kompetenser som förskollärare, grundskollärare och gymnasielärare ska ha efter genomförd lärarutbildning.

- god självkännet och social kompetens och därigenom förmåga att bedriva lärarbetet samt att i samarbete med andra kunna lösa de i skolan förekommande uppgifterna.
- sådana insikter i pedagogik, specialpedagogik, didaktik, psykologi och metodik som krävs för att bedriva den undervisningen som utbildningen är inriktad mot och lösa normala elevvårdsproblem i skolan.
- förmåga att belysa allmänmänskliga och övergripande frågor som t.ex. existentiella och etiska frågor, jämställdhetsfrågor, miljöfrågor samt internationella och interkulturella frågor.
(Barnombudsmannen, 1997:15f)

2.2 Hur kan mobbning förebyggas i skolan?

I detta stycke har jag för avsikt att gå närmare in på hur skolan kan arbeta förebyggande mot mobbning. Det som jag berörde lite under den föregående frågeställningen om vikten av kunskap har jag för avsikt att fördjupa mig mer i detta stycke. En god lärandemiljö och ett fungerande socialt samspel grundar sig i pedagogernas kompetens inom sin yrkesprofession. Jag vill framhäva hur pedagoger genom olika tillvägagångssätt aktivt kan förebygga mobbning och liknande företeelser i skolan. Den första metoden som jag genast kom att tänka på i detta tillfälle var värdegrunden, vad den innebär och hur den tillämpas på bästa sätt.

I läroplanen för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklass och fritidshem (Lpo 94) står det skrivet att skolan skall främja förmågan till inlevelse och förståelse för andra människor. Skolans verksamhet ska präglas av omsorg och välbefinnande gällande den enskildes utveckling. Alla tendenser till trakasserier och mobbning ska aktivt bekämpas. I linje med

dessa direktiv har Lpo 94 även satt upp vissa mål för skolan att sträva efter. Dessa mål fastställer inriktningen på skolans arbete. Skolans mål att sträva efter är bl. a. att varje elev utvecklar förmågan till etiskt ställningstagande utifrån kunskap och personliga erfarenheter. Varje elev ska respektera andra människors egenvärde, ta avstånd från alla former av förtryck och kränkande behandling, lära sig vad empati och inlevelseförmåga är för något och därefter praktisera det. Målen strävar även efter att varje elev ska visa respekt och omsorg om såväl närmiljö som miljön i ett vidare helhetsperspektiv (Lärarens handbok, 2002:13f).

2.2.1 Skolans arbete med värdegrunden

Skolan ska vara en plats där lärdom har en möjlighet att frodas och där grunden för det livslånga lärandet skapas. Men skolan är oftast så mycket mer än bara det för de flesta av eleverna. Skolan är en mötesplats för eleverna där de träffar sina kompisar, upplever gemenskap och lär sig att fungera som en del i en grupp. Genom möten och relationer med andra elever och vuxna lär sig barnen innebörden av det sociala samspelet. Det är också här som eleverna blir introducerade för värdegrunden, vad den innebär och hur den på bästa sätt vävs in i skolverksamheten likt den röda tråden (Zackari & Modigh, 2000:6).

2.2.2 Skolans likabehandlingsplan

Skolverket har satt ihop allmänna råd och kommentarer för att arbeta med att främja likabehandling. De allmänna råden är en slags rekommendation för hur föreskrifter och förordningar ska tillämpas inom i detta fall skolan. De allmänna råden kan ses som riktlinjer inom skolans verksamhet och finns till för att främja likabehandling och motarbeta diskriminering och annan kränkande behandling. I första hand så vänder sig de allmänna råden till pedagogerna och personalen inom skolans verksamhet men även till dem som har huvudansvaret för personalen inom skolan. Att se till så att verksamheten aktivt arbetar med

att motverka mobbning och annan kränkande behandling (Skolverkets allmänna råd, 2006:10). De allmänna råden för att främja likabehandling grundar sig i första hand på skollagen, men även på lag 2006:67 som trädde i kraft den 1 april 2006. Lagen innebär att skolan har ett ansvar att aktivt arbeta med att främja elevernas lika rättigheter. Alla är lika värda oavsett kön, religion, sexuell läggning eller funktionshinder. Lagen kräver även att varje verksamhet årligen skall upprätthålla en likabehandlingsplan. Lagen innefattar även ett skärpt krav på en utredning av fall med trakasserier och annan kränkande behandling (Skolverkets allmänna råd, 2006:5).

Skolan har som ansvar att upprätta en likabehandlingsplan. Planen innefattar ett tydligt avståndstagande från alla former av trakasserier och annan kränkande behandling. Den anger även en tydlig fördelning av ansvar mellan ledningspersonalen och pedagoger inom skolans verksamhet. Den ska innefatta alla former av planerade åtgärder under det kommande året och ha en tydlig koppling till varje diskrimineringsgrund. Den ska dessutom klart beskriva hur elevers och personals delaktighet ska se ut. Den ska på ett tydligt sätt beskriva rutiner vid akuta insatser samt hur dessa sedan ska dokumenteras. Sist men inte minst ska planen innefatta ett krav på årlig uppföljelse, utvärdering och vid behov revidering.

Planen med en likabehandlingsplan är att den ska integreras och bli en fungerande del i det dagliga arbetet inom skolans verksamhet. Det är därför viktigt att varje skolverksamhet utformar sina egen likabehandlingsplan så att den fungerar på bästa möjliga sätt. Som jag nämnde tidigare så är det även viktigt att både personal, elever och vårdnadshavare inkluderas i arbetet med likabehandlingsplanen. En verksamhet där eleverna inte känner sig delaktiga i skolans arbete för en trygg och säker miljö resulterar lättare i kränkande beteende och mobbning. Den som dock har det huvudsakliga ansvaret inom likabehandlingsplanen och

skolans arbete mot mobbning och annan kränkande behandling är kunnig och engagerad personal (Skolverkets allmänna råd, 2006:14).

2.2.3 Pedagogiskt drama som förebyggande arbetsmetod i skolan

Ordet pedagogik härstammar från det grekiska ordet paidagogen som betyder barnledaren. Paidagogen var benämningen på den slav som följde de grekiska barnen till skolan (Stensmo, 1994:12). Ordet drama kommer ursprungligen från det gammalgrekiska ordet dra´o som betyder ”att handla”. Pedagogiskt drama är det ämne eller den metod där de teoretiska kunskaperna omsätts till praktiska övningar. Pedagogiskt drama kan vara ett eget ämne i skolan eller integreras som en arbetsmetod i ett flertal andra skolämne. Ämnet syftar till att utveckla hela människan i samspel med andra. Varje enskild individ ska utveckla en känsla för fantasi, intellekt, medvetenhet och social förmåga. I gruppen som helhet ska målen vara att utveckla kommunikation, kontakt, trygghet, öppenhet, samarbete samt ansvarskänsla. För att i möjligaste mån uppnå dessa mål arbetar gruppen med olika dramaövningar som t.ex. kontaktövningar, koncentration, avspänning, sinnesmedvetenhet, rollspel och värderingsövningar (se bilaga 3) (Person & Johansson, 1998:10). Genom olika former av improvisationsövningar knyts pedagogiskt drama samman med det naturliga dramatiska språket som alla barn behärskar och använder sig av i sina rollekar. Som grund för övningarna inom pedagogiskt drama ligger barnas traditionella lekar (Hägglund & Fredin, 2001:10).

Ett annat betydelsefullt syfte med pedagogiskt drama är att plocka fram samt utveckla lekluften. Som pedagog och i arbete med barn är det viktigt att vara medveten om hur betydelsefull leken är för barn och deras utveckling (Hägglund & Fredin, 2001:9f).

Leken fyller många viktiga funktioner för ett barn. Den kan fungera som en form av problemlösning. Genom leken lär sig barnen om sin omgivning, behov, intressen och andra förutsättningar. Leken bidrar även till att barnen utvecklas intellektuellt, emotionellt, socialt och motoriskt. Genom leken får barnen möjlighet att pröva olika uppfattningar, värderingar

och normer. Leken utgör även en viktig del av barns socialisation och utvecklingen av dess personliga och kulturella identitet (Evenshaug & Hallen, 2001:338f).

2.3 Vilka åtgärder inom skolan finns mot mobbning?

I detta kapitel har jag för avsikt att belysa närmare vad som sker vid upptäckt, utredning och åtgärd av mobbning i skolan. I skolan skall en handlingsplan med fasta rutiner finnas för att på ett tidigt stadie upptäcka fall av mobbning. På varje enskild skola är det rektorn som har det övergripande ansvaret över att upprätta, genomföra, följa upp och utvärdera skolans handlingsplan och riktlinjer (Lärarens handbok, 2002:21). Exempel på dessa rutiner är granskning och utvärdering av verksamheten och fortlöpande samtal mellan pedagoger, elever och föräldrar om den aktuella skolsituationen. I en mobbningsituation så är det den utsattes personliga upplevelse som ligger till grund för en bedömning av och utredningen av det som har ägt rum. Vidare bör rutiner finnas för att garantera en lika god uppsikt även utanför klassrummet som i det. Detta då mobbning vanligtvis förekommer utanför klassrummet före eller efter ett lektionspass. Skolan bör även vara vaksam på vuxnas kränkning av elever. Vid fall av mobbning ska rutiner finnas för hur kommunikationen ska ske mellan rektor, personal, elever och föräldrar (Skolverkets allmänna råd, 2004:11). Efter skolans upptäckt av mobbningfall sker en utredning där föräldrarna till alla inblandade elever blir kontaktade. Rutiner för hur det inträffade bör dokumenteras ska finnas på skolan. Vid utredningen ska även en bedömning göras om hur allvarlig kränkningen är och om den ska anmälas till socialtjänsten (Skolverkets allmänna råd, 2004:12). Åtgärder vid mobbningfall i skolan ska grundas på den utredning om vad som hänt i det enskilda fallet. Åtgärder som sätts in bör syfta till att hjälpa både akut men även ha mer långsiktiga lösningar. Alla åtgärder som sätts in ska dokumenteras, följas upp och utvärderas. Vid situationer som inte skolan har den nödvändiga kompetensen att hantera ska annan hjälp tas utifrån (Skolverkets allmänna råd, 2004:13).

3. Tillvägagångssätt och empiriskt material

I detta kapitel har jag för avsikt att presentera det empiriska material jag fått fram från min undersökning. Jag ämnar även presentera vilka metoder jag har använt mig av samt vilka som utgör min undersökningsgrupp och vilka forskningsetiska överväganden jag gjort.

3.1 Metodval och undersökningsgrupp

Jag planerade redan i ett tidigt skede av mitt examensarbete att jag skulle intervjua eleverna i klass 2 från Vasaskolan som jag tidigare varit i kontakt med. Jag samtalade med en av pedagogerna på skolan och hon föreslog att jag kunde utföra intervjuerna när klassen var uppdelad i kill- och tjejgrupp. Det var nio stycken elever i killgruppen och sju stycken elever i tjejgruppen. Vid båda intervjutillfällena använde jag mig av metoden strukturerad intervju. En strukturerad intervju innebär att frågeområdet och frågorna (se bilaga 1) är bestämda i förväg (Johansson & Svedner, 2006:43). Vid båda tillfällena använde jag mig av en diktafon och spelade in intervjuerna på band vilket rekommenderades i boken *Närhet och distans* (Repstad, 1999:70).

En andra metod jag använde mig av vid insamlandet av det empiriska materialet är den som Johansson & Svedner beskriver som det vardagliga samtalet (Johansson & Svedner, 2006:43). Detta samtal utförde jag med en fritidspedagog som arbetar på Vasaskolan, denna fritidspedagog har jag döpt till Anna i mitt arbete. Anna sitter med i Vasaskolans antimobbinggrupp och ansvarar även för kamratstödarna inom f-3. Syftet med mitt samtal med Anna är att få ett så brett och djupgående material om vad kamratstödarna är för något och hur det fungerar som en del i skolans arbete mot mobbning.

Som jag nämnt tidigare i arbetet så valde jag att utföra min undersökning och insamling av empiriskt material på en skola som jag haft bra kontakt med sedan tidigare. Anledningen till detta val beror på att jag lärt känna både eleverna samt pedagogerna som ingår i min undersökningsgrupp. Jag tycker det har varit till stor hjälp att jag skapat en relation till dem jag har med i min undersökning, i och med att jag skriver om ett så känsligt ämne som mobbning. När jag intervjuar och samtalar med både elever och pedagoger eftersträvar jag att de ska känna sig trygga och avslappnade i situationen. Min uppfattning är att genom en redan etablerad relation till dem i min undersökning underlättas arbetet.

3.2 Genomförandet och presentation av det empiriska materialet

De två intervjuerna utförde jag i en 2:a klass. I samråd med en pedagog på skolan genomförde jag mina intervjuer när klassen var uppdelade i två grupper, killar och tjejer. Jag började med att intervjua killarna. Jag var lite nervös innan jag startade intervjun. Jag har inte gjort så många intervjuer tidigare men jag hade förberett mig väl och läst igenom frågorna (se bilaga 1) noga. Det blev lite stökigt emellanåt under intervjuens gång. Vid ett tillfälle fick jag informera pojkarna att om de inte lugnade ner sig lite och lyssnade på varandra när det var någon som pratade istället för att prata i munnen på varandra så var jag tvungen att avbryta intervjun. De lugnade då ner sig och jag kunde genomföra hela intervjun.

3.2.1 Intervjuerna

Jag började med att läsa upp intervjufrågorna en och en och så fick de svara på dem samt att vi förde en liten diskussion kring dem. Den första frågan var om de visste vad mobbning är för något? De flesta var överens om att mobbning var om det var många mot en och om någon slog någon annan. Många av pojkarna menade även på att mobbning innebar att om de blev

ovänner eller hamnade i bråk med varandra. Andra frågan var om det finns tillfälle då det är ok att mobbas? Vid den frågan var det lite olika svar. Ett par pojkar menade att om någon är dum mot dem så var det ok att vara dum tillbaka. Likadant om man är arg och inte tänker sig för vad man säger så var det lite mer ok. Tredje frågan var vad man ska göra om man hör eller ser någon bli mobbad? Alla pojkarna svarade att det första och bästa var att säga till sin fröken. Ett par av pojkarna sa även att man skulle hjälpa den som är mobbad genom att vara dennes kompis. Min fjärde fråga var om de visste om skolan arbetade för att förhindra mobbning? Instinktivt svarade alla pojkarna ja men de visste inte på vilket sätt som skolan arbetade mot att förhindra mobbning. Femte frågan jag ställde var om någon i intervjugruppen hade råkat ut för någon form av mobbning? En pojke sa då att han hade blivit mobbad men ville sen inte berätta mer och det respekterade jag. Sjätte frågan var om det fanns någon skillnad mellan killar och tjejer inom mobbning? Där var svaret rätt så enigt om att killar slåss mer medan tjejer retas mer. Min sjunde fråga var om vuxna med kunde mobbas eller bli mobbade? Jag fick då svaret att det kunde de men de kunde inte svara på hur. Min åttonde och sista fråga var varför det är så att vissa bli mobbade men inte andra? Alla var eniga om att det kunde bero på ens utseende eller på hur man är som människa "Om man är mesig eller inte" var det en pojke som sa. Jag bad honom då berätta mer vad han menade. Han svarade då att om någon utövar en sport som anses "töntig" så kan man bli retad och mobbad för det. Han kunde däremot inte motivera vem som bestämde vad som var mesigt och töntigt, utan menade på att det var ett generellt antagande vad som var mesigt eller inte. När jag upplevde att jag fått svar på intervjufrågorna så tackade jag alla pojkarna som medverkat och avslutade intervjun.

Vid andra intervjutillfället var det flickornas tur att bli intervjuade. Flickorna var lugnare att intervjuas än pojkarna. De hade ett mer aktivt lyssnande och avbröt inte varandra lika mycket som pojkarna. På första frågan om de visste vad mobbning är för något fick jag ett rätt så

konkret svar att mobbning innebär om någon eller några retar eller slår någon annan vid upprepande tillfällen. Mobbning innebär även att man blir så ledsen att ens hjärta krossas var det en flicka som sa. På frågan om det finns tillfällen då det är ok att mobbas svarade alla flickorna nej. De menade att det var bättre att gå iväg samt att inte lyssna. På frågan vad man skulle göra om man såg eller hörde någon som blev mobbad svarade flickorna samma som pojkarna att bäst var att berätta det för deras fröken. På frågan om det är någon skillnad mellan killar som mobbar och tjejer som mobbar var flickorna mycket ense. De menade att pojkar är tuffare än flickor och slåss mer och att flickor hellre retas. När jag frågade om det var någon av flickorna som råkat ut för någon mobbingsituation var det inte någon som ville svara. På frågan om även vuxna kunde mobba svarade alla flickorna ja. De tillade att det mest troliga var att en vuxen mobbade en elev. På frågan om varför vissa blev mobbade men inte andra så var alla överens om att det var för att vi är så olika. De svarade då också att det är helt ok att vara olika och att det ska man respektera. En flicka sa även att man kan vara snäll mot alla men att man inte behöver leka med alla för den sakens skull. När jag hade fått svar på den sista frågan från flickorna så tackade jag dem för deras medverkan och avslutade intervjun.

3.2.2 Samtalet med Anna

Innan själva mötet med antimobbinggruppen fick jag möjlighet att samtala med Anna, fritidspedagogen som jag nämnt tidigare. Hon berättade bl. a. att antimobbinggruppen består av skolledningsrepresentanter, kuratorn, skolsköterskan och pedagoger från de olika arbetslagen. Gruppen arbetar med att förebygga och åtgärda mobbning och andra former av trakasserier. Under läsårets första vecka arbetar både lärare och elever med etiska samtal, samarbets- tillits- och värderingsövningar för att stärka elevgruppen. Under denna vecka upprättas även kamratregler i klassen, vilket det sen förs regelbundna samtal kring.

Vasaskolan genomför även en utvärdering av varje termin för att kartlägga var det uppstår

konflikter och andra liknande situationer. Utvärderingen ger även värdefull information om hur eleverna mår och eventuella utsatta barn. Antimobbninggruppen sammanställer sedan materialet från utvärderingen. Sist i ledet ansvarar sedan rektorn för att eventuella åtgärder blir gjorda.

Anna berättade även att skolan arbetar utifrån VAKT – modellen vilken utläses vuxet ansvarstagande känns tryggt. Skolan har som ett led i detta ett rastvaktsystem vilket innebär att det alltid finns pedagoger med ute på skolgården när eleverna har rast.

Jag och Anna pratade även om hur Vasaskolan arbetar med kamratstödjare och att det är Anna som har hand om dem inom f-3. Jag frågade då om hon ville berätta vad kamratstödjarna är för något och hur det fungerar, vilket hon gärna gjorde. Meningen med kamratstödjarna är att de kan vara till hjälp för pedagogerna att upptäcka och förhindra mobbningsituationer. Två elever från varje klass utses till kamratstödjare. Jag frågade om det fanns några speciella regler om ålder och då berättade Anna att de inte har kamratstödjare i förskoleklass och klass 1 då de anser att eleverna är för små. Andra kriterier som är viktigt för en kamratstödjare är att vara empatisk, omhändertagande och vara en bra förebild. Anna betonade även att det enda ansvar kamratstödjaren har vid en mobbningsituation är att informera pedagogerna om den. En kamratstödjare får aldrig uppleva att det är dennes ansvar att lösa den eventuella mobbningsituationen. Anna menade att det ansvaret är för stort för en elev att ta på sig.

Vidare berättade Anna att Vasaskolan har en utarbetad handlingsplan vid akuta mobbningsituationer. Vid misstänkt mobbningsituation kontaktas ansvarige lärare som har ett samtal med eleven/eleverna för att utreda händelsen. Vid misstanke om fortsatt mobbning kontaktas antimobbninggruppen som då samtalar med de inblandade.

Antimobbningsgruppen kontaktar även vårdnadshavare. En vecka efter första samtalet genomförs ett uppföljningssamtal och ansvarig lärare samt vårdnadshavare informeras. Om mobbningen mot förmodan inte upphör genomför antimobbningsgruppen ett samtal med både elev/elever och vårdnadshavare. Som en sista utväg sker en polisanmälan då mobbning är ett brott och kan polisanmälas.

3.2.3 Antimobbningsgruppens möte

Vid tillfället då jag var med vid antimobbningsgruppens möte satt jag tyst och lyssnade samt antecknade vad som diskuterades. En av diskussionerna innefattade en kartläggning angående elevernas trygghet på skolan. De bestämde då att alla eleverna ska medverka i en anonym enkätundersökning där de får svara på fyra olika frågor (se bilaga 2). Första frågan eleverna skulle besvara var om de är kille eller tjej. Andra frågan var vilken klass de gick i. Tredje frågan var om de känner sig trygga på skolan. Fjärde frågan var om de upplever sig otrygga på skolan och var någonstans de i så fall upplever denna otrygghet. På denna fråga fick eleverna lite olika alternativ som de skulle kryssa för bl. a. klassrummet, toaletterna, gymnastiksalen, omklädningsrummen, på rasterna, eller så fick de själv skriva ner om de upplevde sig utsatta och otrygga någon annanstans. Svaren på enkäten skulle sedan sammanställas och presenteras för alla pedagoger som då har möjligheten att hålla extra uppsikt över de otrygga och riskfyllda platserna på skolan. Andra föremål som diskuterades under mötet var angående ansvaret på arbetslaget. Det ska tydligt framgå vad var och en inom skolans verksamhet har för ansvar rörande mobbningsfrågan, klasslärare och fritidspedagoger inkluderade. Det är de som möter eleverna varje dag, vilket gör att en stor del av antimobbningsarbetet vilar på deras axlar. Vidare diskuterades även skolans mobbningsplan, dess funktion vilket även jag och Anna pratade vid vårt samtal.

3.2.4 Gruppen som grogrund

Vid ett av mina besök på Vasaskolan fick jag möjlighet att närvara vid en lektion där två fritidspedagoger, en i klass 1 och den andre i klass 2 arbetade tillsammans med trygghetsgrupper, en arbetsmetod hämtad ur boken *Gruppen som grogrund* av Gunilla O. Wahlström. Varje klass delas upp i två halvklasser, vid varje lektionstillfälle så träffade de två fritidspedagogerna en halvklass åt gången i ett rullande schema. Anledningen till att varje klass är uppdelad i två mindre grupper beror på att alla eleverna ska få möjligheten att bli sedda och hörda. Alla fyra grupperna har olika namn som eleverna har valt ut som t.ex. kompisgruppen, bästisgruppen, hemlisgruppen eller liknande. Dessa grupper arbetar sedan med olika teman. Varje tema sträcker sig över en termin, det aktuella temat för terminen vid mitt besök var känslor. Andra teman kan vara identitet, trygghet, självförtroende, positivt eller negativt mm. Vid de olika lektionstillfällena då eleverna träffas i sina grupper arbetar de med olika aktiviteter/övningar utifrån det aktuella temat (se bilaga 4). Målet med trygghetsgrupper är att elever får uppleva delaktighet i en trygg grupp av klasskamrater som stöttar varandra, ska stärka sitt självförtroende, uppträda mer ansvarsfullt och bli mer motiverade för skolarbetet. Målet är även att skapa ett positivt inlärningsklimat för eleverna i skolan.

3.3 Forskningsetiska överväganden

Under hela arbetets gång med att samla in det empiriska materialet var jag väldigt noggrann med att vara rak och ärlig med vad jag skulle använda det insamlade materialet till, nämligen mitt examensarbete inom min lärarutbildning. Jag informerade även de som medverkade i min undersökning att det var frivilligt att vara med. Vid de tillfällena då jag gjorde intervjuerna med eleverna samtalade jag först med deras lärare eller fritidspedagog. Jag berättade vad intervjun handlade om och vad jag skulle använda den till. Jag förklarade även att jag skulle använda mig av en diktafon för att få med så mycket av intervjun som möjligt utan att behöva sitta och anteckna under tiden. Jag förklarade att inga namn skulle nämnas och att efter jag var

klar med arbetet och inte längre behövde intervjuerna så raderas de. Jag förklarade detsamma för eleverna. Jag var även mycket noggrann med att informera både elever och pedagoger om att inga namn kommer att förekomma i arbetet, varken elevers, pedagogers eller skolans.

Jag var noggrann med att läsa igenom de forskningsetiska principerna när det gällde forskningsundersökningen och deltagarna i den, hur informationen från dem skulle förekomma i mitt arbete för att inte strida mot något av de fyra huvudkraven; informationskravet, samtyckekravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet. Dessa fyra huvudkrav lägger tyngdvikten bl. a. på att forskaren skall informera alla som berörs av forskningen vad den ska användas till. De skall även informeras om att undersökningen är frivillig och att deltagarna har rätt att när som helst avbryta sitt medverkande. Forskningsdeltagarna ska även bli informerade om att all information och uppgifter från dem används enbart för forskningsändamålet och därefter förstörs (Vetenskapsrådet, 2002).

3.4 Analysbeskrivning

När jag kom hem efter att ha utfört mina intervjuer började jag efterarbetet med att lyssna igenom det inspelade materialet och sammanställa resultatet. Jag började med att lyssna igenom en intervju i taget. Först gången så bara lyssnade jag igenom intervjuerna rakt igenom, andra gången så skrev jag ner svaren bredvid frågorna så jag hade allt på samma papper. Jag renskrev även mina anteckningar och informationsbroschyrer från mitt samtal med Anna så att jag hade det i en löpande text istället.

4. Analys

I denna del av mitt arbete kommer jag att placera min empiriska undersökning i relation till de teoretiska utgångspunkterna i kapitel 2 för att utförligt diskutera mina tre frågeställningar. Jag har valt att dela upp analysdelen i tre huvudrubriker, en för varje frågeställning. Under dessa huvudrubriker kommer jag sedan att ha underrubriker för att effektivast strukturera analysdelen.

4.1 Vad är mobbning?

Under båda intervjuerna med eleverna så frågade jag dem frågan om de visste vad mobbning innebar. Vid intervjun med pojkarna fick jag först svaret att det var om det var många mot en eller om någon slog någon annan. De menade även att mobbning var om någon blev ovänner eller hamnade i bråk. Jag upplevde att pojkarnas precisering av vad de ansåg som mobbning kännetecknades av en del otydlighet. Enligt min uppfattning blandade de ihop begreppet mobbning och vad som tolkas som ”normala” konflikter och motsättningar elever emellan. När flickorna fick svara på samma fråga så var de betydligt mer konkreta i svaret att mobbning innebär att någon eller några retar eller någon annan vid upprepade tillfällen. Min inblick av det svar jag fick av flickorna var att det gick mer i led med Olweus och Höistads definition av begreppet mobbning som jag inleder teorikapitlet med. Olweus klagörande av mobbning är när någon upprepade gånger under viss tid utsätts för en negativ handling av från en eller flera personer. Den negativa handlingen kan innebära utfrysning eller isolering av andra människor. Handlingen kan även utföras verbalt eller vid fysisk kontakt.

4.1.1 Pojkar och flickor

När jag genomförde intervjuerna med eleverna så gav jag dem frågan om det var någon skillnad på mobbning mellan pojkar och flickor. Av både pojkarna och flickorna fick jag samma svar och de var alla eniga om svaret. Svaret de gav var att pojkar slåss mer medan flickor retas mer. I sin bok har Höistad också gjort den uppdelningen. Men han har även tillagt att det inte nödvändigtvis behöver vara så. [Min uppfattning då jag läst in mig på ämnet mobbning och vad det innebär är att det är en generell uppfattning att pojkar och flickor agerar på olika inom mobbning. Med tanke på att Höistad skriver om den uppfattningen i sin bok och fler med honom finns det med all sannolikhet en grund för detta påstående, det tvivlar jag inte på. Det jag menar är att stereotypa föreställningar av detta slag kan leda till att handlingar som inte passar in i det stereotypa mönstret döljs och osynliggörs inför personalen och pedagogerna på skolan. De stereotypiska föreställningarna riskerar att reproducera mobbning genom att de som mobbar och de mobbade förväntas handla enligt vissa mönster. Rollerna kan därmed bli svåra att ta sig ur för den enskilde. Följderna av att flickor och pojkar agerar utanför sin generella stereotypa uppfattning kan orsaka att handlingarna och situationerna förblir oupptäckta vilket skrämmer mig. Med detta påstående vill jag därför referera till teorikapitlet om hur viktigt det är med kunskap om mobbning för all personal och pedagoger inom skolans verksamhet.](#) Min åsikt är därmed att förutom god insikt om ämnet mobbning gäller det även för pedagogerna att vara socialt kompetent samt lyhörd och flexibel i sitt handlingssätt gentemot eleverna. Att vara öppen och mottagande för och beteenden som kringgår de generella uppförandena.

4.1.2 Skuld och skam

När jag ställde intervjufrågan till elever om det var någon som kommit i kontakt med eller råkat ut för någon form av mobbningsituation så blev det rätt så tyst vid intervjun. Jag upplevde det som att ingen av eleverna, varken pojkarna eller flickorna kände sig bekväma i

situationen med att svara på frågan. Min tolkning av denna obekvämhets är att det ligger bakom begreppet mobbning. Höistad menade att den som blir mobbad oftast som regel känner skam och skäms över att vara ett mobbningsoffer. Den utsatte tar på sig skulden för mobbningen och upplever att det är dens eget fel. Det är på grund av denna skuld och skamkänsla jag tror ligger till grund att eleverna kände sig obekväma över min fråga och inte besvarade den. Fler funderingar jag fick rörande att eleverna kände sig obekväma vid denna fråga var att genom att ställa denna fråga till eleverna blev intervjun genast mycket mer personlig. Vid de andra frågorna jag ställde kunde eleverna relatera sina svar till kunskap de lärt sig i skolan. När jag sen ställde en mer personlig fråga var de tvungna att inifrån sitt personliga jag finna svaret vilket kan upplevas som mycket svårare. Skillnaden i stämningen runt frågorna och svaren fick mig att funderade närmare på skolan och dess antimobbningsarbete. Att kunskapen eleverna tar till sig via skolans antimobbningsarbete riskerar att bli ytlig och inlärt. Att eleverna vet vad de ska svara rent kunskapsmässigt men är ovana att prata om känslor som går på djupet. När sen samtalet blir personligt känner de sig obekväma i situationen. Andra funderingar som jag haft över skuld- och skamfaktorn är att upptäckten av mobbning vid sådana tillfällen kan vara komplicerad att upptäcka. När eleven känner skuld och skam över att vara ett offer och skäms över att vara mobbad. För eller senare börjar även den mobbade ta på sig skulden till den kränkande behandlingen. Mina funderingar vandrade då vidare till det jag skrev i teorikapitlet om kunskap om mobbning samt om lärarutbildningen och mobbningsfrågan. I situationer som denna är det högst väsentlig att pedagogerna i skolan besitter både kompetens och kunskap att se igenom denna fasad hos den berörda eleven. Jag kan jag inte nog understryka hur viktigt det är med social kompetens och förmågan att vara lyhörd och empatisk i rollen som pedagog i skolan. Det skrämmer mig att bristande kunskap och elevens skuld- och skamkänslor kan vara avgörande faktorer till att mobbningsituationer förblir oupptäckta eller hanteras felaktigt av skolan och dess personal.

4.1.3 Orsak till mobbning

När jag vid intervjuerna med eleverna ställde frågan varför vissa blir mobbade men inte andra så var både pojkarnas och flickornas relativt likartade. Båda svaren grundade sig i olikheter i uppträdande och beteende hos den mobbade. Pojkarnas svar berörde även offrets personliga yttre som t.ex. dess utseende eller om den utsatte var "mesig eller inte" eller utövade en sport som ansågs "töntig". Flickorna var mer taktiska i sitt svar på frågan. Orsaken beror på att vi alla är så olika, de lade sen till att det är helt ok att vara olika och att det ska man respektera. En av flickorna kom även med följande konstaterande att man kan vara snäll mot alla, men att man inte behöver leka med alla bara för det. Min första tanke angående flickornas svar var att det lät väldigt diplomatiskt och korrekt men samtidigt lite opersonligt och inlärt, att så ska man resonera. Min fundering är som så att genom skolans antimobbingarbete får eleverna ta del av olika former av kunskap som t.ex. begrepp, konstateranden och resonemang angående mobbning. Elevernas uppgift är sen att ta till sig denna varierade form av kunskap och tillämpa den till sitt eget resonerings- och tankesätt. Om denna process inte genomförs så blir enligt min tolkning rörande elevernas lärdom och åsikt om mobbing bara en korrekt återgivning av skolans sagda information. Min föreställning är att om varje elev tar till sig lärdomen och kan relatera till mobbning på en personlig nivå så skulle kanske mobbningssituationen se annorlunda ut i skolan?

4.2 Hur kan mobbning förebyggas i skolan

Jag hade med ett stycke i teorikapitlet som inriktade sig på pedagogiskt drama som förebyggande arbetsmetod i skolan. Pedagogiskt drama ligger mig mycket varm om hjärtat och när jag läste mina sidosämnen tidigare i min utbildning valde jag därför att fördjupa mig inom ämnet genom att läsa 1-30 poäng pedagogiskt drama. När jag besökte Vasaskolan fick

jag närvar vid ett lektionstillfälle då två fritidspedagoger arbetade med trygghetsgrupper, en arbetsmetod hämtad ur Gunilla O. Wahlströms bok *Gruppen som grogrund*. Enligt mina slutsatser finner jag stora likheter i de båda arbetsmetoderna. Båda arbetsmetoderna har som mål att gruppen/eleverna ska utveckla god kommunikation, trygghet, stärkt självförtroende, samarbete och ansvarskänsla. Målet är även att skapa ett positivt inlärningsklimat för arbetsmiljö och inlärningsklimat för eleverna i skolan. För att uppnå dessa mål arbetar båda metoderna med olika dramaövningar/aktiviteter (se bilaga 3).

Jag tycker därför att det var lite synd att det just nu enbart var dessa två fritidspedagoger som arbetade med tidigare nämnda bok och tillvägagångssätt. Emellertid berättade Anna vid vårt samtal att under första veckan av varje läsår så arbetade pedagogerna och eleverna med tidigare nämnda aktiviteter/övningar så som olika former av samarbets- tillits- och värderingsövningar samt etiska samtal. Här vill jag rikta en hel del kritik åt detta upplägg, att enbart under en veckas tid i början av varje läsår arbeta med dessa metoder och tillvägagångssätt. Jag anser i stället att liknande metoder och arbetssätt skulle vara en regelbundet återkommande arbetsprocess i varje skolklass hela läsåret igenom.

4.2.3 Relationer

Enligt min tolkning så är det interaktioner och relationer som spelar en avgörande roll i mobbningfrågan. Höistad menade att möten och relationer är livsviktigt för människans existens och att det är genom dem vi blir hela och välfungerande individer. Min tolkning är att genom att aktivt arbeta med att utveckla och förstärka det sociala samspelet i skolan bidrar det till att förebygga mobbning. Att integrera och göra värdegrunden till en del av skolans verksamhet är enligt min uppfattning en viktig del av detta arbete. Min uppfattning är därför att genom skapandet av goda relationer och ett fungerande samspel i skolan får man en bra grund att stå på i arbetet mot mobbning.

4.2.4 Lärarutbildningen och mobbningsfrågan

Anledningen till varför jag har med lärarutbildningen och mobbningsfrågan som en del i mitt examensarbete är enligt mig mycket betydelsefullt. Jag anser att det är genom min utbildning till blivande pedagog som jag lägger grunden för kommande förhållnings- och arbetssätt rörande mobbningsfrågan. Det är viktigt att lärarutbildningen förser studenterna med en stabil grund att stå på i sin kommande yrkesprofession. Enligt min uppfattning bör denna grund inkludera de grundläggande kunskaperna om olika mobbningsituationer, hur de uppstår, hur de gestaltar sig och de förebyggs. Som jag nämnt tidigare i mitt arbete så är det som följande att högskoleförordningen 1993:100 har en tydlig examensordning som definierar de övergripande kompetenser studenterna ska ha efter genomförd utbildning.

4.3 Vilka åtgärder inom skolan finns mot mobbing

Vid mitt samtal med Anna som arbetar som fritidspedagog på Vasaskolans berättade hon om skolans handlingsplan och dess åtgärder vid akuta mobbningsituationer. Vid upptäckten av en misstänkt mobbningsituation kontaktas i första hand ansvarig lärare för ett samtal med eleven/eleverna för att klargöra vad som hänt.

När jag vid intervjuade eleverna i klass 2 ställde jag frågan till vad man ska göra om man hör eller ser någon bli mobbad fick jag det entydiga svaret att det bästa är att meddela sin lärare. Min uppfattning efter samtalet med Anna och intervjuerna med klass 2 är att ansvarig lärare i första hand försöker att reda ut och lösa situationen. Fungerar inte denna första insats så kontaktas antimobbinggruppen som då samtalar med de inblandade och även kontaktar vårdnadshavare. Antimobbningsgruppen har sen återkommande uppföljningssamtal med de berörda. Om mobbningen fortlöper trots dessa insatser berättade Anna att mobbing är ett brott som går att polisanmäla. I linje med detta trädde en ny lag i kraft den 1 april 2006. Lagen

ställer skärpta krav på att skolan skall förebygga och förhindra samt åtgärda all form av kränkande behandling.

4.4 Slutsatser och sammanfattning

I följande kapitel har jag för avsikt att redogöra för de sammanfattningar och slutsatser jag kommit fram till med utgång ifrån mina tre frågeställningar som är följande:

- Vad är mobbning?
- Hur kan mobbning förebyggas i skolan?
- Vilka åtgärder inom skolan finns mot mobbning?

Jag har för avsikt att dela upp följande kapitel i tre separata delar, mina frågeställningar, en i taget kommer att fungera som rubrik till respektive del. Då jag även tidigare i analysen hade med en del av mina resonemang, sammanfattningar och slutsatser i relation till mina frågeställningar är min avsikt att hålla detta kapitel av analysen relativt kort.

Vad är mobbning?

Genom min mina intervjuer med elever, samtal med pedagoger och genom att läsa in mig på forskning på området är min uppfattning av vad mobbning innebär mycket klar. Mobbning innebär en negativ kränkande handling. Den kränkande handlingen kan utföras genom en rad olika sätt att handla. Några olika tillvägagångssätt som eleverna nämnde vid intervjuerna som t.ex. slag och våld eller när någon retas. Höistad delade in dessa olika sätt att agera i fysisk mobbning, psykisk mobbning och verbal mobbning. Höistad skriver även i sin bok om en generell indelning av fysisk – psykisk- och verbal mobbning mellan pojkar och flickor. Enligt Höistad så är den psykiska mobbningen mer vanlig hos flickor, hos pojkar förekommer oftast den verbala eller fysiska formen av mobbning. När jag ställde frågan till eleverna om det

fanns någon skillnad fick jag samma svar som det Höistad presenterar i sin bok. Jag kan inte låta bli att dra den slutsatsen som jag nämnt tidigare i analysen om faran med stereotypa föreställningar. Risken med att utföra dessa generella antaganden är att beteende eller handlingssätt som inte passar in i dessa generella antaganden inte upptäcks, utredes eller åtgärdas.

Hur kan mobbning förebyggas i skolan?

I mitt arbete har jag valt att ta med lite olika arbetssätt och metoder vars syfte är att förebygga mobbning inom skolan. En av de viktigaste slutsatser jag har kommit fram till om förebyggande metoder och arbetssätt är att börja från grundarbetet, vilket är att skapandet av goda fungerande relationer, ett gott socialt samspel och på så sett skapa en positiv inlärningsmiljö för eleverna i skolan. En del av de förebyggande arbetssätt jag valt att ta med här skall finns och praktiseras inom skola. Två av dessa arbetssätten är likabehandlingsplanen och värdegrunden. Beträffande likabehandlingsplanen är det skolans ansvar att upprätta, genomföra samt utvärdera. Beträffande arbetet med värdegrunden så står det med i läroplanen som en av lärarens riktlinjer att arbeta efter.

I inledningen till min uppsats skrev jag om min egen skolgång och den uppgivna känslan av att det inte verkade finnas något att göra åt situationen. Under processens gång med min uppsats har jag genom litteratur och egen undersökning tilldelats givande information om mobbning och arbetet att motverka det. En av de slutsatserna som jag tacksamt konstaterat är att det förebyggande arbetet mot mobbning och utvecklats och integrerats som en del av den pedagogiska verksamheten. Som jag nämnde tidigare i texten så är det skolans ansvar att arbeta utifrån likabehandlingsplanen och värdegrunden. De två arbetsmetoderna pedagogiskt drama och boken *Gruppen som grogrund* har jag tagit med i mitt arbete för jag anser att de har en positiv inverkan på pedagogers arbete i skolan. I mitt samtal med Anna så berättade

hon om kamratstöderna och rastvakter som två effektiva metoder i skolans arbete mot mobbning och upptäckten av den. Enligt mitt konstaterande så är det viktigt att all form av illa behandling kommer till skolans och pedagogernas kännedom. Min sammanfattande slutsats om dessa metoder och arbetsätt är följande, genom ett kompletterande utförande kan mobbning i skolan förebyggas på ett effektivt sätt.

Vilka åtgärder inom skolan finns mot mobbning?

Under mitt och Annas samtal diskuterade vi bl.a. olika åtgärder inom skolan mot mobbning. Anna berättade då om antimobbningsgruppen och dess innebörd samt om skolans och rektorns övergripande ansvar att upprätta, arbeta efter, följa upp och utvärdera skolans handlingsplan och dess riktlinjer och rutiner. Jag vill också här i detta stycke i likhet med föregående dra den tacksamma slutsatsen att även skolans regler och åtgärder vid mobbning har utarbetats och utvecklats.

Insikten till mina konstateranden och slutsatser har jag införskaffat genom relevant litteratur, Internet och genom mina empiriska undersökningar.

4.5 Diskussion och kritisk reflektion

I denna sista och avslutande del i mitt arbete vill jag infoga en kommentar om hur tuff och emellanåt en smula prövande process det stundtals varit att skriva ett så här stort arbete som ett examensarbete är. Med facit i hand så är det även en del saker jag hade gjort annorlunda i dagens läge. Men det som jag framförallt vill ha sagt är att jag på det stora hela är väldigt stolt och nöjd över min uppsats och min arbetsinsats.

En av svårigheterna som jag upplevde i början av skrivandet var insikten av att begränsa sig. Att veta vad som ska tas med eller sållas bort, förmågan att placera varje liten rubrik eller rad i rätt sammanhang så att efter hand den stora helhetsbilden börjar växa fram.

Situationen och erfarenheten av att skriva själv upplevde jag som både positiv och negativ. Det positiva med att skriva själv var möjligheten kunde gå igenom relevant litteratur eller skriva när som det passade mig då jag enbart hade mig själv att ta hänsyn till. Det som jag upplevde negativt med att skriva själv var b.l.a. att jag inte hade någon skrivpartner att utbyta åsikter och funderingar med. Andra negativa aspekter av ensamskrivande var förmågan till självdisciplin. Är man två som skriver ihop är det lättare att sporra varandra. Konsekvensen av att jag skrev själv plockade ovillkorligt fram min bristande förmåga till självdisciplin. Andra svårigheter jag upplevde under skrivandet var uppskattning samt åtgång av tid. Jag bestämde mig redan i ett tidigt skede av arbetsprocessen att komma igång med skrivandet i så pass god tid så jag inte skulle behöva stressa in i det sista, och ändå blev så.

Vid min reflektion och kritiskt granskande av min skrivna text, insamlandet av relevant litteratur och mitt empiriska material så är det en del saker som jag nu i efterhand hade gjort annorlunda. En av sakerna som jag hade gjort annorlunda är insamlingen av det empiriska materialet. Jag hade gjort en bredare och mer omfattande empirisk undersökning. Jag hade införskaffat och haft med mer material att arbeta utifrån i den efterföljande analysen. Under insamlingen av mitt empiriska material upplevde jag en viss osäkerhet i hur mycket material jag skulle samla in. Mina erfarenheter från liknande undersökningar i tidigare arbeten och uppsatser upplever jag inte direkt som att de lagt grunden för denna form av undersökningssätt.

Det som jag värdesatt mest under skrivandet gång är alla dem betydelsefulla insikter och information jag fått möjligheten att komma i besittning av. Jag är tacksam över all ny ovärderlig kunskap om ämnet mobbning som jag fått ta del genom denna uppsats. Jag har fått svar på många nyfikna frågor, samtidigt som en del nya frågor uppstått under arbetets gång. En fråga som dök upp rätt så tidigt i arbetsprocessen men som jag fortfarande inte lyckats finna ett svar på är hur arbetet rörande mobbningssituationen såg ut när jag gick i grundskolan i mitten på 80-talet. En annan fråga som jag försökt att finna svar på är vid vilket årtal handlingsplanen och de fasta rutinerna introducerades i skolan som en av åtgärderna vid mobbning. Jag upplever däremot att jag allt eftersom fått besvarat de tre frågeställningar som jag strukturerade min uppsats runt.

För att återknyta till inledningen av min uppsats och det jag skrev om min egen skolgång så upplever jag att skolan av idag har en helt annan kunskap om begreppet mobbning och all form av arbete relaterat till ämnet. Kunskap är huvudnyckeln till all form av utveckling och förändring enligt mig. Med det konstaterande vill jag avsluta mitt examensarbete!

Bilaga 1

Intervjufrågor till eleverna

1. Vad är mobbning?
2. Finns det något tillfälle då det är ok att mobbas?

3. Vad ska man göra om man hör eller ser någon bli mobbad?
4. Vet ni om er skolan arbetar för att förebygga och förhindra mobbning?
5. Har någon av er råkat ut för någon form av mobbningsituation? (frivilligt att berätta om ni vill)
6. Finns det någon skillnad när det är tjejer som mobbar eller när det är killar som mobbar?
7. Kan även vuxna mobba eller bli mobbade?
8. Varför tror ni att vissa blir mobbade men inte andra?

Bilaga 2

Vasaskolans enkät om kartläggning av trygghet på skolan

Jag är pojke _____ Jag är flicka _____ Klass: F 1 2 3

Känner du dig trygg på Vasaskolan? Ja _____ Nej _____

Om du inte känner dig trygg och satt ett kryss på nej sträcket, var någonstans känner du dig otrygg och att det händer saker, att du själv blir retad eller slagen eller att du ser andra barn bli det.

_____ I klassrummet

_____ I kapprummet

_____ I korridoren

_____ I trapphuset

_____ På toaletten

_____ Utanför toaletten

_____ I gymnastiksalen

_____ I omklädningsrummet

_____ I biblioteket

_____ I matkön

_____ I rörelserummet

_____ På rasten

_____ Någon annanstans

Finns det någon särskild plats eller platser på skolgården där du känner dig otrygg eller händer något obehagligt? Rita och/eller skriv på baksidan.

Bilaga 3

Aktiviteter/Dramaövningar

Kontaktövning:

Deltagarna i övningen bildar par och tar kontakt med varandras handflator. Den ene i paret blundar och den andre leder personen i rörelse runt i rummet. Styrningen av personen som blundar sker enbart genom kontakten via handflatorna, efter en stund byter man ledarskap och den andra i paret får blunda och bli styrd runt i rummet (Johannesson & Person, 1978:21).

Koncentrationsövning:

Spegelskuggan är en övning där deltagarna står två och två mitt emot varandra. Den ena deltagaren är spegelbild och den andra speglar sig. Deltagaren som är spegelbild ska noggrant följa de rörelser som deltagaren gör som står och speglar sig. Efter en stund byter man så att båda får testa att vara spegelbild (Johannesson & Person, 1978:68).

Samarbetsövning:

Repet är en övning där man binder samman ett rep till en cirkel och lägger det på golvet. Efter det får deltagarna sätta sig runt och hålla tag i repet. Övningen går ut på att alla samtidigt ska

resa sig upp genom att enbart hålla tag i repet. Här gäller det att samarbeta så alla kommer upp (Wahlström, 1993:55).

Avslappningsövning:

Koka spagetti en övning där barnen är okokt spagetti som trippar runt på golvet. Ledaren som är kock samlar ihop all spagettin och stoppar ner den i en stor gryta med kokande vatten.

Spagettin blir då mjuk och sjunker ihop på golvet (Hägglund & Fredin, 2001:41).

Källförteckning

Barnombudsmannen (1997). Blunda inte för mobbning BO:s rapport och förslag mot mobbning. Göteborg: Förlagshuset Gothia AB.

Bradly, G. (1979). ”Yrkesroller – livsmiljö” i Maltén, Arne (1998). Kommunikation och konflikthantering. Lund: Studentlitteratur.

Fribert, Sören Weinreich, Torben (1974). Dramatik för barn. Uppsala: Gidlunds

<http://www.bris.se/upload/advice/bullying/faktablad.pdf.070402>

Hägglund, Kent & Fredin, Kirsten (2001). Drama boken. Stockholm: Liber.

Höistad, Gunnar (1994). Mobbning. En bok om att förebygga, upptäcka och stoppa mobbning. Stockholm: Informationsförlaget.

Höistad, Gunnar (2001). Mobbning och människovärde. Om förtryck, utanförskap och vad vi kan göra. Stockholm: Förlagshuset Gothia AB.

Johannesson, Gunnel & Persson, Fiddeli (1978). Mötas i grupp Pedagogiskt drama. Stockholm: Esselte Studium AB

Johansson, Bo & Svedner, Per Olov (2006). Examensarbetet i lärarutbildningen. Undersökningsmetoder och språklig utformning. Uppsala: Kunskapsförlaget i Uppsala.

Läraryrket (2002). Lärarens handbok. Stockholm: Läraryrket.

Maltén, Arne (1998). Kommunikation och konflikthantering – en introduktion. Lund: Studentlitteratur.

Nilsson, Eva (2002). Nu är det dags...att arbeta för att förhindra mobbning Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset.

Repstad, Pål (1999). Närhet och distans Kvalitativa metoder i samhällsvetenskap. Lund: Studentlitteratur.

Skolverkets allmänna råd, (2004). Allmänna råd och kommentarer för arbetet med att motverka alla former av kränkande behandling. Stockholm: Skolverket.

Skolverkets allmänna råd, (2006). Allmänna råd och kommentarer för arbetet med att främja likabehandling och för att motverka diskriminering och annan kränkande behandling. Stockholm: Skolverket.

Stensmo, Christer (1994). Pedagogisk filosofi. Lund: Studentlitteratur.

Svenska språknämnden (2000). Svenska skrivregler. Stockholm: Liber.

Wahlström, Gunilla (1993). Gruppen som grogrund. Stockholm: Liber.

Vetenskapsrådet (2002). Forskningsetiska principer